

ДІАЛОГ МІЖ КУЛЬТУРАМИ В ІСТОРИКО-БІОГРАФІЧНИХ ПОВІСТЯХ ВАРВАРИ ЧЕРЕДНИЧЕНКО

Анотація. У статті досліджуються повісті В.Чередниченко 30-х років ХХ ст., де виведено образи митців світової культури. Аналізується рівень відтворення історичної епохи, художня трансформація історичних відомостей про митців, вправність ведення письменницею міжнародного культурного діалогу.

Ключові слова: повість, образ, біографія, художня правда, історична правда, модель.

Аннотация. В статье исследуются повести В. Чередниченко о деятелях мировой культуры, написанные в 30-е годы ХХ века. Анализируется уровень отображения исторической эпохи, художественная трансформация исторических фактов о жизни известных людей, искусство ведения писательницей культурного диалога между народами.

Ключевые слова: повесть, образ, биография, правда художественная, историческая правда, модель.

Summary. In this article investigating narratives V.Cherednichenko in 30th ХХ century. In the articles author show us personality of world culture. Analyzed level reproduction of historical age, artistic transformation historical facts about famous figure, cleverness of competence dialog between cultures.

Key words: article, image, biography, verisimilitude, historical truth, model.

Ім'я Варвари Чередниченко сьогодні невідоме читачам, хоча вона була однією з найцікавіших письменниць нашої літератури у 20-ті – 40-ві роки ХХ століття. Педагог, публіцист, перекладач з осетинської та грузинської мов, Варвара Чередниченко лишила по собі цікавий мистецький доробок: статті про майстрів слова, дві п'єси, казки, оповідання, роман “За плугом”, який був надрукований у журналі “Червоний шлях” (1926), кілька історико-біографічних оповідань і повістей, незакінчений історичний роман “Фастів” та, на жаль, теж незавершений роман “Молодість Григорія Сковороди”.

Інформації про письменницю, на жаль, небагато, та й та дещо суперечлива. Так, у біобібліографічному довіднику “Десять років української літератури (1917-1927)” [2, с.546] наведено рік народження письменниці 17 грудня 1890 року, а не 1896, як це вказано в передмові до тому “Вибраних творів” [1, с. 3] та в довіднику “Письменники Радянської України (1917 – 1987)” [3, с. 637]. Також у А. Лейтеса і М.Яшека міститься цікава інформація щодо життя письменниці, про яку не згадують ні автори вступної статті до “Вибраних творів”, ні автор статті в спілчанському довіднику. Вона стосується цікавих фактів про навчання майбутньої письменниці. Родина Чередниченків 1908 року переїхала з Катеринослава до Москви, там дівчина склала іспити за середню школу і вступила на вищі жіночі курси (бестужевські) на історико-філологічний факультет. Одночасно з тим, вона вивчала природознавство в народному університеті ім.Шанявського, а влітку слухала цикли педагогічних курсів Всеросійського учительського з'їзду. Першим друкованим твором Варвари Чередниченко було оповідання написане російською мовою, “Почталъон обманул”, опубліковане в журналі “Копейка” за вересень 1909 року. З 1912 починається педагогічна, а також письменницька діяльність Варвари Чередниченко: журнал “Дніпрові

хвилі” вміщує її оповідання “Грицева неділя”. У 1913 році Варвара Чередниченко переїздить до Києва і навчається у Фребелівському педагогічному інституті до 1915 року. Від 1917 до 1921 року письменниця мешкала у Полтаві, працюючи на ниві соціального та позашкільного виховання, а з осені 1922 року читала курс історії в Полтавському ІНО, однак через хворобу в квітні 1923 року змушена була залишити роботу. Цього ж року Варвара Чередниченко відновила письменницьку діяльність, надрукувавши шкіц “Поетки Брудбіллі”. З 1924 року вона стає членом письменницької організації “Плуг”. І тут знову маємо розбіжність, бо в передмові до однотомника її творів наведено іншу дату вступу до “Плугу” – 1922 рік [1, с. 4]. Цілком зрозуміло, що деякі моменти життя письменниці потребують уточнення, і не тільки тому, що це буде свідчити про послідовну й наполегливу дослідницьку роботу по подоланню білих плям в історії нашої літератури, а й тому, що це буде виявом поваги до людини.

На мистецькому доробку письменниці позначився час, у який вона жила, в її творах “постають проблеми, образи, жанрові форми, стилеві шукання радянських прозаїків 20 – 40-х років” [4, с. 146].

Метою нашого дослідження є спроба показати, як письменниця розширювала культурний контекст української літератури, виводячи постаті Фредеріка Шопена, Жорж Занд, Адама Міцкевича, Олександра Пушкіна, як спираючись на біографічні джерела, художню та епістолярну спадщину митців Варвара Чередниченко моделювала їхній духовний світ, наголошувала їхню мистецьку неповторність.

Історико-біографічні повісті “В картезіанському монастирі” та “Під одним плащем” задумувалися й писалися у 30-ті роки минулого століття, в часи найбільшого ідеологічного тиску з боку тоталітарної системи. Українознавчі дослідження були

тоді небажані й оцінювалися як націоналістичні, а література в умовах ізоляції від світових культурних процесів починала духовно зубожіти. На зміну гаслам “азійського ренесансу” й орієнтації на “психологічну Європу” прийшла пора оспівування “трудова буднів” та “вождів світового пролетаріату”. Перервані традиції нашої літератури були викликані руйнівною метою соціалістичного реалізму і гвалтівним відокремленням українських творчих сил від стилістичних процесів на Заході. Зрозуміло, що на письменницю теж впливала атмосфера ідеологічної агресивності й політичних догм, але й за цих умов вона скористалася шансом розімкнути коло дозволених тем. Бажання письменниці вести міжкультурний діалог свідчить про здатність нашої літератури, незважаючи на тоталітарні умови, контактувати із зовнішнім світом, усвідомлювати національну культурну спроможність і повноцінність. Нам це потрібно не для самозаспокоєння чи витворення підбадьорливих ілюзій, а для справедливої оцінки зробленого попередниками, щоб мати чітке уявлення про те, що маємо і чого не маємо в нашій літературі.

Повість “В картезіанському монастирі” була написана в 1939 році (до 90-річчя від смерті композитора) й опублікована в “Літературному журналі” за 1940 рік. Повість є “однією з перших “розвідок” української радянської прози в історії світової літератури і мистецтва” [4, с. 171].

Уява письменниці переносить нас на далекий острів Мальорка, куди наприкінці 1838 року приїхали Жорж Занд зі своїми дітьми і Фредерік Шопен. Варвара Чередниченко показує життя закоханих у добровільній ізоляції, подалі від світських салонів Парижа, серед екзотичної, але позимовому непривітної природи. Письменниця детально відтворює їхню зупинку на “віллі вітрів”, хворобу композитора, переїзд до монастиря, турботу і піклування Жорж Занд про хворого, її намагання подружити сина Моріса з Шопеном. Варвара Чередниченко подає окремі риси зовнішності своїх героїв, але значно більше уваги приділяє психологічним портретам.

Для повноти розкриття двох непересічних характерів письменниця вдається до прийому ретроспекції. Саме з екскурсів ми дізнаємося про родовід і виховання Жорж Занд, про суворих прихильників “строгої пристойності” [5, с. 68] Шопенів. У уста слуги Хуаніто вкладені відомі оціночні судження сучасників Шопена і Жорж Занд про те, що знаменита письменниця більше скидається на чоловіка, а композитор – на жінку. Наша авторка обіграє не знаменитий чоловічий костюм Жорж Занд, а її погляд, що був “зовсім не жіночий” [5, с. 61], звичку дивитися співрозмовникові просто у вічі. Варвара Чередниченко делікатно обходить всі дражливі моменти подорожі закоханих з точки зору тогочасної моралі, завважає лише, що Шопен листом хотів підготувати батьків до новини про його “подорож на Болеарські острови з письменницею, яка була страховищем для всіх старосвіт-

ських родин Європи” [5, с. 69]. Як жінку і письменницю, Варвару Чередниченко цікавила постать Жорж Занд, постать жінки, що “зуміла похитнути моральні підвалини в усіх країнах світу” [4, с. 174]. Багато дослідників творчості великого композитора намагалися представити Шопена як жертву в лапських чудовиська – Жорж Занд. Наша авторка уникає такого потрактування стосунків закоханих, її цікавить як взаємозбагатились, як вплинули ці люди один на одного, що нового відкрили для себе в духовній і творчій сферах. Про різну вдачу закоханих, несхожість їхніх темпераментів вона говорить так: “Кохання Аврори завжди будило в ній непереможне бажання якнайодвертіше розповідати про своє життя, свою вдачу, свої змагання і переживання. Шопенове кохання було зовсім інше: глибока пошана до милої, страх показати себе не гідним її почуття робили його скупим на спогади” [5, с. 88].

Відомо, що під час подорожі Шопен багато працював, написав одну з балад, навіяних поемою А. Міцкевича “Світезянка”, два полонези, закінчив цикл прелюдів. Письменниця показує, з якою пристрасною композитор працює і в яких творчих мукках народжується новий шедевр. Шопен записує, раз за разом перевіряє записане, грає і знову щось змінює. Він знає, що “Натхнення... непевна річ! ...Музика – мистецтво майже математичне в основі своєї гармонії...” [5, с. 87]. Варвара Чередниченко майстерно зробила переклад музики Шопена на мову прози, вклавши свої думки в уста Жорж Занд: “Я уявляю собі похорон картезіанця. Вітер свавільно рве похоронний спів ченців. Дзюрчать голосні струмки з гір. По цегляних стежках клацають дерев’яні сандалії чернечого жалобного походу. Їх чорні мантиї шурхотять у зів’ялому листі саду. Долітає на кладовище рокіт моря, і той же вітер доносить з міста гру гітар і співання серенад, і ці звуки сплітаються в голоси погребного обряду” [5, с. 94]. Припускаємо, що мова йде про Прелюд (сі-мінор) № 6, названий “Дошовим”, який був створений композитором на Мальорці.

На думку Олександра Сиротюка, Варварі Чередниченко вдалося “не так виразно, як шопенівську, змалювати творчу особистість Жорж Занд, хоч можливості для цього у авторки були” [4, с. 174]. Думаємо, що письменниця хотіла показати Жорж Занд як закохану жінку, матір, кохану, а не тільки як митця, тому вона принагідно переказує зміст “Семи струн ліри” – художнього твору, на якому позначився вплив Шопена, а також говорить про зацікавленість Жорж Занд творчістю Адама Міцкевича. Інтерес коханої до поезії визначного польського романтика поділяв і підтримував Фредерік Шопен. Поет і композитор потоваришували у Парижі, куди їх привела однакова доля вигнанців. Шопен відкрив коханій далеку Польщу, її літературу і музику, а Жорж Занд відкрила композиторові очі на польську аристократію, яку він ідеалізував, зрозуміло, на свій лад, помічаючи її слабкість, але все-таки милуючись і пишаючись нею.

Варвара Чередниченко багато уваги приділяє щоденним клопотам, які бере на себе Жорж Занд, її материнському піклуванню про хворого Шопена, її спробам хоч якось налагодити побут. Письменниця правдиво зображує упереджене ставлення місцевих мешканців до мандрівників, їхнє користюлюбство та егоїзм, бажання якнайшвидше позбутися небезпечних гостей. Вона показує, що співчують подорожнім лише упосліджені мешканці острова, тим самим даючи зрозуміти читачам, у яких жадливіх умовах опинилися Жорж Занд і Шопен.

Незважаючи на деяку схематичність окремих моментів розповіді, твір читається з інтересом, і особливо приємно відзначити, що авторка, розповідаючи історію двох непересічних і талановитих особистостей, показує світлий період їхніх стосунків, закоханість і щастя. Джерелом інформації для письменниці служили листи Шопена й Жорж Занд до друзів і знайомих, окремі фрагменти з яких вона вводить у твір, моделюючи ситуації, обіперті на реальну основу.

Історико-біографічні твори Варвари Чередниченко є цікавою сторінкою розвитку цього жанру в українській літературі минулого сторіччя. Такі твори завжди приваблювали читачів картинами минулого різних епох, романтичною інтригою приватного життя відомих людей. Історико-біографічні твори були чи не єдиним джерелом відомостей не тільки про досі незнані факти, події, ситуації з життя визначних особистостей, вони передавали неповторну духовну атмосферу та здебільшого дбайливо виписану побутову атрибутику відповідної доби. Варвара Чередниченко привнесла у твори власне бачення минулого, своєрідно поєднуючи історичну та художню правду.

Праця над повістю “Під одним плащем” тривала від 1938 до 1948 року, проте письменниця її так і не опублікувала, хоча саме 1948 року світова

громадськість відзначала 150-літній ювілей з дня народження Адама Міцкевича. Увага письменниці зосереджена на особистому і творчому житті польського поета з 1824 по 1829 роки. У цей час Міцкевича з друзями було вислано подалі від Польщі за участь у таємних студентських товариствах “філоманів” (друзів науки) і “філаретів” (друзів добротності). Провівши шість місяців у тюрмі, Адам Міцкевич змешений був полишити Вільно і виїхати до Петербурга, де чекав визначеної йому долі, яку вирішув “його величність імператор” [5, с. 127].

Варвара Чередниченко зосередила увагу на особистому і творчому житті Адама Міцкевича у Петербурзі, Києві, Одесі, Москві, на його оточенні і знайомствах. Вона детально вивчила біографію поета, його листування і сміливо розширила факти, вірогідно домислила, домальовала події, залишившись при цьому правдивою і психологічно переконливою. У її повісті життя поета постає на тлі принизливого політичного становища Польщі й Литви, коли цісаревич Костянтин і комісар Но-

восельцев фізично придушили прагнення народу до волі. Письменниця зумисне створює похмуру, тривожну атмосферу при наближенні побратимів до столиці імперії, підібравши для цього досить натуралістичне порівняння: “Годинники над Петербургом продзвонили тільки південь, а північне сонце вже на захід похилилося. Небесне склепіння одкрите, широке, без жодної хмаринки, як око замороженого трупа. Столиця. ...Здушує груди туман – то дим з двохсот тисяч димарів вкриває філаретів сажею” [5, с. 127]. Враження друзів, ніби вони потрапили в інфернальний простір, посилюється і страшною бідою, що спіткала місто – повінню.

Внутрішню напруженість, настороженість, стриманість і страх філаретів можна зрозуміти, адже вони у самім серці імперії, яка знищує їхню країну, яка змусила їх самих повіритися на чужині. Але зустріч з Миколою Лорером, знайомство з Кіндратом Рилєєвим, Олександром Бестужевим та іншими декабристами змінюють настрої Міцкевича, він “зріднювався... з кращими людьми російського народу” [5, с. 143]. Письменниця ще не раз покаже відчуття тривоги і небезпеки, яке буде переживати поет і в Одесі, і в Москві, проте доля і друзі вберігатимуть його від нерозважливих вчинків.

Цікаво обіграє письменниця знайомство Міцкевича в Одесі з Кароліною Сабанською. Хоча він заздалегідь попереджений Лорером про те, що графиня – шпигунка, поет настільки вражений красою аристократки, що закохується в неї. Ця мука Міцкевича виливається сонетом, “...в якому порівнює своє серце з храмом, пограбованим і оскверненим війною, в якому бог не хоче, а люди не сміють жити” [5, с.164]. Тільки під час подорожі Кримом поет остаточно переконається, що граф Вітте приставив до нього шпигуна, щоб не випускати з поля зору, і з гіркотою зауважить: “Я був мишеням у пащі kota!” [5, с. 165].

Варвара Чередниченко приділила перебуванню Міцкевича в Одесі значно більше уваги, аніж перебуванню в Криму. З цього приводу О.Сиротюк зауважує, що “письменниця позбавила себе щасливої можливості глибше проникнути в душу митця, розкрити історію й джерела сонетів, а значить – ширше, повніше розгорнути тему “під одним плащем”: адже відомо, як широко цінував сонети Міцкевича Пушкін” [4, с. 176]. Однак зображення кримської поїздки Міцкевича віддалило б письменницю від головної теми її повісті – показати дружбу польського і російського поетів. Одеський період для неї дуже важливий, вона проводить Міцкевича майже тими ж шляхами, якими пройшов Пушкін, знайомить його з тими ж людьми, з якими спілкувався російський поет. Письменниця показує схожі моменти їхніх долі: обидва потрапляють на південь з неласки царя, обидва є найбільшми поетами свого часу і своїх народів, обидва прагнуть свободи і знищення царської тиранії. Та є ще один поет, він символічно присутній у творі,

він близький їм по духу і силі таланту, це – Байрон. Міцкевич в Одесі “справив собі жовтогарячого, полум’яного кольору суконного плаща – такого самого, якого носив Байрон” [5, с.163]. Знаменитий байронівський плащ стане важливою деталлю в повісті. Під цим плащем Міцкевич з Пушкіним будуть рятуватися від негоди, холоду і сторонніх поглядів, цей плащ згадає польський поет у вірші “Пам’ятник Петру Великому”.

Образи Адама Міцкевича і Олександра Пушкіна розкрито на тлі політичного і культурного життя Росії, серед відомих людей, таких, як декабристи К.Рилєєв, О.Бестужев, М.Тургенєв, П.Кохановський, С.Трубецькой, П.Пестель, поети В.Жуковський, О.Дельвіг, В.Туманський, С. Соболевський, О.Грибодєв, вчені М.Максимович, Й.Лелевель, піаністка М. Шимановська. Це тло не тільки відповідає реальним життєвим фактам, а несе й символічне значення: показує єднання трьох братніх народів та їхніх культур.

Провідна ідея повісті Варвари Чередниченко полягає в тому, що поезія і слово мають зближувати народи, а не роз’єднувати їх. Про це, власне,

думає й її герой – Адам Міцкевич, – полишаючи Росію: “Хіба не частка його душі в безвісній могилі п’яти повішених? У руднях сибірських з каторжниками? У Києві? В Криму? Москві? Петербурзі? Адже ж скрізь він знаходив людські душі, що з’єднувалися з його душею у високому льоті задушевних мрій, надій і планів спільного творчого життя” [5, с. 284].

Образ польського поета справжній мистецький успіх авторки, бо “...належить до числа найвдаліших образів великих художників, створених усією українською...біографічною прозою” [4, с.180]. У повісті письменниці вдалося не тільки висвітлити дійсні факти, відомі з історичної та мемуарної літератури, а й додумати, домалювати за допомогою фантазії вірогідні життєві картини, правдивість яких поза сумнівом. Повість Варвари Чередниченко “Під одним плащем” свідчить про значний інтерес авторки до долі інших народів і інших літератур і є справжнім внеском у розвиток культурних зв’язків між Україною, Польщею і Росією.

Література

1. Буженко Т., Сарана Ф. Життєвий і творчий шлях Варвари Чередниченко / Буженко Т., Сарана Ф. // Чередниченко В. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1971. – С. 3 – 15.
2. Лейтес А., Яшек М. Десять років української літератури (1917 – 1927) Державне видавництво України, 1928. –Т.1: Біо – бібліографічний. – С. 546 – 550.
3. Письменники Радянської України (1917 – 1987: Біо-бібліографічний довідник / Упор. В. К. Коваль, В.П. Павловська. – К.: Рад. Письменник, 1988. –719 с.
4. Сиротюк О. Письменники Радянської України: Літературно-критичний нарис. – К.: Радянський письменник, 1987. – Вип.13. – С. 142-189.
5. Чередниченко В. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1971.- 599 с.

Стаття надійшла до редакції 5.04.2011